

Türkiye-Almanya Dostluk Antlaşması (3 Mart 1924)

DOI NO: 10.5578/jss.54087

Ayşe Aydın*

Geliş Tarihi: 09.02.2016

Kabul Tarihi: 21.04.2017

Özet

Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiler uzun ve köklü bir tarihî geçmişe sahiptir. Özellikle I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin yöneticileri, Avrupalı diğer devletlere karşı Almanya ile ittifak içerisinde olmayı devletin devamlılığı için gerekli görmüşlerdi. I. Dünya Savaşı'na birlikte giren Almanya ve Türkiye savaş sonunda yenilen devletler olarak bu müttefikliğin bedelini ağır ödediler. Savaşın sonunda İtilaf Devletleri'yle Almanya'nın imzaladığı Versay Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Sevr Antlaşması oldukça ağır hükümler içeriyordu.

Millî Mücadele döneminde Almanya ile Türkiye diplomatik olarak herhangi bir ilişki içerisine girmediler. I. Dünya Savaşı sonrasında yıkılan imparatorlukların üzerine Türkiye ve Almanya'da, daha önce hiç denememiş olan cumhuriyet rejimleri kurulmuş ve yeni anayasalar kabul edilmişti. Bu devrede iç ve dış politika hedeflerinin saptanmasından dolayı taraflar arasında ilişkiler oldukça asgari düzeyde oldu. Türk-Alman ilişkilerinin yeniden kurulmasına yönelik çalışmalar ise ancak Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra yoğunlaştı ve 3 Mart 1924'te taraflar arasında bir dostluk antlaşması imzalandı.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Türkiye, Almanya, Rudolf Nadolny, Dostluk Antlaşması.

Turkey-Germany Friendship Treaty (3 March 1924)

Abstract

The relations between Turkey and Germany have a long and rooted history. Especially, prior to the WWI, the administrators of the Ottoman Empire considered that being in an alliance with Germany against the other nations in Europe was necessary for the continuity of the empire. Germany and Turkey, which went to war together, paid a heavy price for being allies when they were defeated at the end of the war. The Treaty of Versailles and the Treaty of Sevres signed by Germany and the Ottoman Empire respectively contained some harsh terms. During the War of Independence, Germany and the Ottoman Government didn't have any diplomatic relations

* Yrd. Doç. Dr. Ayşe Aydın, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, aysey42@hotmail.com

Following the WWI, republican regimes were established instead of the fallen empires and new constitutions were adopted, which had never been attempted before in Germany and the Ottoman Empire. During this period, relations between the two nations were rare due to the fact that both countries were dealing with the determination of national and foreign policy objectives. The attempts to restore the relations between Turkey and Germany intensified after the Treaty of Lausanne and a treaty of amity was signed between the two parties on 3 March, 1924.

Key Words: Mustafa Kemal, Turkey, Germany, Rudolf Nadolny, Friendship Treaty.

Giriş

Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkilerin uzun bir tarihî geçmişi vardır. Osmanlı Devleti ile Prusya arasında ilk ilişkiler ticarî ağırlıklı bir dostluk antlaşmasının imzalanmasıyla başladı (Kartal, 1983: 163). Osmanlı Devleti zayıflamaya başlamasıyla birlikte batıdaki bu dostu olan devletten daha çok askerî yardım sağlama yoluna gitti. Daha sonraki dönemlerde de askerî yardım almaya devam etti. Osmanlı Devleti ile Prusya arasında ekonomik ilişkiler ise uzun yıllar istenilen düzeyde bir gelişme gösteremedi. Alman millî birliğinin kurulduğu 1870 yılından sonra da ekonomik ilişkiler istenilen düzeyde gelişemedi (Kartal, 1983: 166-168; Önsoy, 1982: 5-9).

Osmanlı Devleti'nin siyasî, ekonomik ve toplumsal meselelerinin en yoğun olduğu dönemde tahta çıkan ve devletin Rusya karşısında uğradığı yenilgiden fazlasıyla etkilenmiş olan Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) bu dönemde büyük devletlere güveni iyice sarsılmıştı. Bu nedenle güçlü bir kara ordusu ile aynı zamanda sanayileşmiş bir ülke olan Almanya'ya, bu güçten faydalanmak isteyen sultan, daha fazla yönelmeye başladı (Kartal, 1983: 166-168; Ulman, 1973: 144, 145). Bu sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkiler, Sultan II. Abdülhamid döneminde doruk noktasına ulaştı. II. Abdülhamid, uluslararası politikada, devletin bağımsızlığının korunmasını ve topraklarının bütünlüğünü hayatî görev olarak addetti. Bu nedenle Osmanlı Devleti, kendinden direkt toprak talebi olmayan Almanya'nın dostluğunu kazanmayı, aynı zamanda dış politikada diğer Avrupa devletlerinin, Osmanlı Devleti'ni paylaşma emellerine set çekme olarak değerlendirdi.

Almanya ise özellikle imparator II. Wilhelm döneminde, Osmanlı coğrafyasını iyi bir ham madde kaynağı ve geniş bir pazar olarak görmüştü. II. Wilhelm, 1889'da Osmanlı Devleti'ne yaptığı seyahatiyle de bu politikasını gerçekleştirme yolunu aramıştır (Ulman, 1973: 142; Ortaylı, 1983: 79; Ratmann, 1982: 26). Ayrıca Almanya gücünü korumak için Avrupa devletlerine karşı denge siyaseti uygulamaya önem vermiş, onların meşgul olduğu Şark Meselesi'nden uzak durmuştu (Kodaman, 2002: 258). Daha sonraki yıllarda ise Osmanlı Devleti, Balkan bunalımları ve Balkan

Savaşları'ndan sonra siyasî, askerî, ve ekonomik alanlarda çeşitli meselelerle ve bunların getirdiği yeni bunalımlarla uğraşmak zorunda kaldı. Ayrıca devlet, yaklaşan büyük savaşın rüzgârını hissettiğinden iki bloğa ayrılmış Avrupa'da kendisini yalnızlıktan kurtarmak için bir takım ittifak teşebbüslerinde bulundu. İngiltere, Fransa, Rusya gibi büyük devletlerin yanı sıra Yunanistan ve Bulgaristan gibi Balkan ülkeleriyle anlaşmaya çalıştı ancak başarılı olamadı (Gencer, 2003: 44).

Bu durumda Osmanlı Devleti, hem siyasî yalnızlıktan kurtulmak hem de olası savaşta güçlü bir ittifakın yanında olabilmek için Almanya ile anlaşma yolunu aradı. İttifak antlaşması imzalamada Osmanlı Devleti'ne, Almanya'nın daha cazip gelmesinde, Almanya'nın, batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için bir araya geldikleri Reval Görüşmelerine katılmaması da etkili oldu¹.

Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Almanya'yı aynı noktada birleştiren başka birçok önemli nokta vardır. Bunlardan birisi de büyük Avrupa devletlerinin aksine Almanya'nın kendi emperyalist amaçları ne olursa olsun, görünüşte Osmanlı topraklarında herhangi bir iddiası olmayan ve hem Türklere saygı gösterip hem de askerî ve politik ortaklığa olumlu cevap veren tek Avrupalı devlet olmasıdır. Ayrıca Almanya için Osmanlı Devleti, Ön Asya'da, Kuzey Afrika'da ve Güneydoğu Avrupa'da siyasî hâkimiyet için kilit noktalara sahip olması, onun gelecek dünya savaşında askerî açıdan hazır olduğu kabulüyle önemli görevler üstlenebileceğini gösterdi. Almanya'nın amacına ulaşabilmesine Osmanlı Devleti katkıda bulunabilecek bir konumda yer almaktaydı. Yani Osmanlı Devleti'nin konumu Almanya'nın doğuya doğru yayılma politikalarına oldukça uygunluk arz etmişti. Bu nedenle Almanlar, Osmanlı Devleti ile bir ittifak antlaşması imzalamayı daha uygun buldular (Kaşığıuğun, 2014: 117).

¹ 1871 yılında Almanya'nın kurulmasına kadar bu adla anılan bir devlet yoktur. Türklerle Almanların ilk temasları 1147'de gerçekleşmiştir. Almanya'nın millî birliğinin kurulmasına kadar Prusya adıyla anılan 39 küçük devletçikten oluşan krallık mevcuttu. Sezen Kılıç, **Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları**, Ankara 2005 AAMY, s.3-54. Balkanlar'da, Rusya ve Avusturya başta olmak üzere Avrupa Devletleri'nin nüfuz kazanma mücadelesi ile Balkan Devletleri'nin ihtiras ve girişimleri Balkan coğrafyasını gittikçe daha huzursuz hale getirmiştir. Ayrıca bölgedeki büyük devletler arasında da Balkan coğrafyası için çatışmalar daha da artmıştır. Böyle bir dönemde yani Balkanlar'daki durumun daha da bunalımlı bir hale geldiği dönemde İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola 8-9 Haziran 1908'de Reval (Tallin-Estonya) görüşmesini yapmışlardır. Görüşmede iki devlet arasında özellikle Makedonya ve Boğazlar Meselesi ele alınmıştır. Ancak görüşme sonucunda sadece Makedonya'ya ait reform işi açığa vurulmuştur. Bu suretle İngiltere ile Rusya'nın birbirlerine daha çok yaklaşmaları ve Balkanlar Meselesinde görüş birliğine vardıklarını açıklamaları Osmanlı coğrafyasının nasıl parçalanacağı ve paylaşılacağı konusunda anlaşmalarının göstergesi olmuştur. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, s.401-402.

Böylece taraflar arasında 2 Ağustos 1914'te ittifak antlaşması gizli olmak kaydıyla imzalandı. Osmanlı Hükümeti adına imzalanan bu antlaşma, askeri yönetimin liderleri tarafından kabul edilmiş ve başlangıçta bazı hükümet üyelerinden de gizlenmişti. I. Dünya Savaşı sırasındaki bu ittifak, savaşla birlikte silah arkadaşlığına dönüştü (Gencer, 2002: 34-39).

Almanya, savaş boyunca müttefiki olan Osmanlı Devleti'ni askerî ve ekonomik olarak yoğun bir şekilde destekledi. Türk-Alman ilişkileri, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren oldukça iyi idi. Bu durum XX. yüzyılın başlarındaki, I. Dünya Savaşı'na müttefik olarak girmelerine vesile oldu. Fakat savaş sonunda her iki tarafın ağır kayıplar vererek mağlup olması üzerine ilişkiler bozuldu (Tepekaya, 2002: 47-48). Savaşın sonlarına doğru Osmanlı Devleti ile Almanya arasında siyasi ve diplomatik ilişkiler en alt düzeye indi. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Kont Johann Von Berntroff, Mondros Mütarekesi'nden iki gün önce 28 Ekim'de İstanbul'dan ayrıldı. Osmanlı Devleti'nin son Berlin Büyükelçisi Rıfat Bey de savaşın sona ermesiyle İstanbul'a döndü (Okur, 2004: 705-743).

1. Versay Antlaşması ve Mondros Mütarekesi Sonrası Türk-Alman İlişkileri

I. Dünya Savaşı'ndan ağır yenilgiyle çıkan Osmanlı Devleti ve Almanya, savaşın sarsıntılarını hem iç siyasette hem de dış siyasette fazlasıyla yaşadılar. Her iki ülke de rejimlerinin yıkılması, toprak bütünlüklerinin bozulmasıyla sonuçlanan bu savaş yüzünden ilişkilerini bir süre askıya almak zorunda kaldı (Özgüldür, 1933: 34). Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin 23. maddesi gereği, müttefiki Almanya ile her türlü ilişkisini kesmek yükümlülüğü altına girdi ve Türkiye'deki Alman büyükelçiliği Aralık 1918'de kapatıldı² (Koçak, 1991: 1; Çalık, 2004: 101; Guse, 1941: 54). Bu tarihten itibaren Almanya ile Türkiye arasındaki ilişkileri İtilâf Devletleri belirlemeye başladı. Savaşın ağır şartlı bir mütareke ile sona ermesinden sonra Türkiye'de bulunan Alman subay, asker ve diğer görevlilerin ülkeyi terk etmesi istendi. Böylece Osmanlı topraklarında bulunan Almanların hepsi ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar. Bu gelişmelere bağlı olarak da çok uzun yıllardan beri süre gelen yakın ilişkiler de bir anda tamamen sona erdi (Okur, 2004: 705-743).

İtilâf Devletleri, Almanya ile de 28 Haziran 1919'da Versay Barış Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmayla Almanya, Avrupa'daki topraklarının bir kısmını ve bütün sömürgelerini kaybetti. Bütün bunların yanında bir de

² Mondros Ateşkes Antlaşmasınının 23. maddesinde, Osmanlı Hükümeti'nin, merkezî devletlerle yani savaşa birlikte girdiği Alman İmparatorluğu ve Almanya'nın yanında yer alan Alman sömürge güçleriyle, Avusturya-Macaristan imparatorluğuyla ve Bulgaristan krallığı ile bütün ilişkilerini kesme zorunluluğu getirilmiştir. Seha L. Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Birakışması, Sevr Antlaşması ile İlgili Belgeler)** Ankara 1977 ,Ankara Üniversitesi Yayını, s. 4.

oldukça ağır, siyasî, ekonomik ve askerî yükümlülükler altına girdi (Uçarol, 1995: 510, 511). Ayrıca bu antlaşmanın 22. maddesinin 4. fıkrası ile 155, 258-261 ve 434. maddelerinin amacı, Almanya ile Osmanlı Devleti arasında herhangi bir ilişki kurulmasını engellemektir³ (Canbolat, 1991: 37-39; Koçak, 1991: 1). Diğer yandan Osmanlı Devleti tarafından 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'nın 275. maddesinde ise 1 Ağustos 1914 tarihinden bu anlaşmanın yürürlüğe girmesine dek geçen sürede, iki devlet arasında imzalanmış tüm sözleşme ve antlaşmaların geçersiz kalması öngörülmekteydi⁴.

Resmî olarak birbirleriyle ilişkilerini kesmek zorunda kalan Osmanlı Devleti ile Almanya, her ne kadar savaştan yenilerek ayrılmış olsalar da, bu durum onların dünya tarihine birer büyük devlet olarak kaydedilmelerini engellemekteydi. Zira binlerce yıllık köklü devlet geleneklerine sahip olan iki devlet, bu özelliklerini zor şartlar altında da göstermişlerdir. I. Dünya Savaşı sonrasında 1 Ekim 1918'de Rethondes Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra 1918'de Almanya'da cumhuriyet

³ Versay antlaşmasının 22. maddesinin 4. fıkrasında Osmanlı Devleti'nin belirli şartlar altında varlığının kabul edilebileceğini daha sonra da hangi devletin mandater devletin yönetimi altındaysa ona tabi olacağı belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin topraklarında askerî ya da donanma üslerinin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne, silah sevk etmesi ve Türk ordusunun eğitimi için asker göndermesi yasaklanmıştır.

155. madde: Almanya, Türkiye ve Bulgaristan'da bulunan vatandaşları için herhangi bir hak, menfaat ve imtiyaz talep edemez. Ayrıca bu devletlerle yaptığı bütün anlaşmaların ve yaptırımların da geçersiz olduğunu kabul eder.

258. madde: Almanya, Türkiye, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan devletlerindeki, devlet kurumları ve kamu bankaları ile ilgili yönetim ve denetim hakkında feragat ettiğini kabul eder. Artık mali ve ekonomik hiçbir yaptırıma sahip değildir.

259. madde: Türkiye'nin Almanya'ya ödeyeceği borçlarının altın veya kâğıt para ile mi yapılacağına esasları belirlenmiştir. Yapılan ödemelerin müttefiklere aktarılması kararlaştırılmıştır.

260. madde: Versay antlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra bir yıl içinde Almanya kendi hakları ya da yanındaki devletlerin haklarıyla ilgili herhangi bir talepte bulunmamayı kabul etmiştir. Ayrıca Almanya, savaş tamirat ve tazminatıyla ilgili altı ay içerisinde bütün yükümlülüğü üstlenmiştir.

261. madde: Almanya savaş sırasındaki müttefiklerine karşı özellikle Avusturya-Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan'a yönelik herhangi bir yükümlülük içerisinde değildir.

434. madde: Almanya ve müttefikleri yani, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan Krallığı ve Osmanlı Devleti ile yapılan barış anlaşmalarıyla belirlenen sınırlar içerisinde yaşayacaklar herhangi bir değişiklik yapılacak olursa ABD'nin yeniden onayı alınacaktır.

www.documentarchivde /wr /vv01 /html.10.06.2014.

⁴ Türkiye, Sevr antlaşmasının 275. maddesiyle, 1 Ağustos 1914'ten Sevr antlaşmasının yürürlüğe girmesine kadar, kendisi ile Almanya, Avusturya, Bulgaristan ya da Macaristan arasında imzalanmış bulunan tüm anlaşmaların, sözleşmelerin ya da anlaşmaların bozulmuş olduğunu ve öyle kalacağını kabul eder. Anlaşmanın bu hükmüyle Türkiye'nin, müttefikleriyle bütün bağlarını da kesmişlerdir. Meray-Olcay, **a.g.e.**, s. 130; Guse, **a.g.e.**, s. 152-153; Eriş Ülger, **Alman Basınında Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti (1910-1944)**, Ankara 1995, s.101.

rejimi kurulmuştur. Almanya belirli bir dönem iç politikada ciddi sıkıntılar yaşamış fakat sonunda Weimar Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla daha rahat bir duruma gelmiştir⁵. Weimar Cumhuriyeti döneminde Almanya, dış politika alanında kendisini pek çok açıdan kısıtlayan Versay Antlaşması hükümlerinden kurtulmak için verdiği mücadelede güç gösterilerinde bulunmayarak taleplerini daima barışçı yollardan görüşme ve antlaşmalar yoluyla elde etmeye çalışmıştır.

Almanya'nın bu yöntemi aynı dönemlerde Türkiye'nin uyguladığı dış politika ilkeleriyle örtüşmektedir. Bu açıdan her iki devlet birbirlerinin dış politika hedeflerini hoşgörü ve anlayışla karşıladı. (Koçak, 1991: 5). Almanya savaş sonrasında dengeleri gözeten bir dış politika uyguladı. İlk etapta Almanya'nın savaş sonrası Avrupa düzeninde yeniden önemli bir duruma gelmesine yönelik oldu. Almanya, bu politikanın gerçekleştirilmesi için de bütün devletlerle uzlaşma yolları arayarak bunda da büyük ölçüde başarı elde etti (Canbolat, 1991: 37).

Ankara Hükümeti, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasına kadar olan dönemde, Almanya ile ilişkilerini gayri resmî olarak da olsa, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasına kadar Berlin'deki büyükelçilikte bırakılan İsviçre Büyükelçiliğine bağlı olarak çalışan Numan Tahir Seymen vasıtasıyla yürüttü (Koçak, 1991: 1). Aynı şekilde Almanya da, İsveç'in İstanbul büyükelçiliğinde görevlendirdiği Schwörbel vasıtasıyla Lozan Barış Antlaşması imzalanana kadar olan süreçte İstanbul ve Anadolu'da yaşanan gelişmeleri takip ederek hazırladığı raporları Alman Hükümetine, İsveç üzerinden ulaştırdı. I. Dünya Savaşı'nın hemen akabinde Türkiye'de başlayan Millî Mücadele esnasında gerek İstanbul'da ve gerekse Anadolu'da yaşanan siyasî ve ekonomik gelişmelerden Almanya böylece haberdar oldu.

Almanya Hükümeti, Millî Mücadele sırasında bazı görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya temsilci gönderme isteğinde bulundu. Ancak İcra Vekilleri Heyeti 7 Mayıs 1922 tarihli toplantısında "*şimdilik muamelelerin tehiri...*" şeklinde karar aldı (BCA. Fon Kodu:30.18.1.Yer Nu:5.14.19). Ankara Hükümeti'nin, bu kararı almasında böyle bir girişimin Millî Mücadele yıllarında siyasî açıdan zararlı olacağına karar vermesinden kaynaklanmaktadır (Yalçın, 2009: 345). Çünkü bu tarihlerde henüz Millî Mücadele tamamlanmış ve kesin bir barış antlaşması imzalanmış durumda değildi.

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin, İngiltere ve Fransa ile bazı problemleri devam etmişti. Oysa yeni kurulan devletin gelişmek ve kalkınmak için, yoğun diplomatik ve

⁵ Herman Pinnow, **History of Germany**, London, 1936, s. 417; Liberal nitelikli Weimar Anayasası'nın 1919'da kabul edilmesiyle başlayan ve 1933'te Hitler'in yönetimi ele geçirdiği tarihe kadar devam eden bu döneme Weimar Cumhuriyeti adı verilmiştir.

ekonomik ilişkilere ihtiyacı vardı. Bu nedenle eski müttefiki, geçmişte ekonomik ve siyasî ilişkileri yoğun olarak yaşadığı Almanya, Türkiye tarafından yeniden tercih edilmiştir. Bu tercihte etkili olan unsurlardan ilki, iki ülke arasında önemli bir meselenin bulunmayışı, ikincisi de Almanya'nın ekonomik ve endüstriyel gücünün çok iyi bilinmesidir (Özgüldür, 1993: 124). Ayrıca Türkiye, Lozan Antlaşması sonucunda Almanya ile diplomatik ilişki kurma şansını elde etmiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1981:331). Çünkü Lozan Antlaşması, Sevr Antlaşması'nın geçersiz olduğunu tüm dünyaya kabul ettiren bir antlaşma olmuştur.

2. Türkiye ile Almanya Arasında İlişkilerin Yeniden Başlamasına Yönelik Yapılan Görüşmeler

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından birkaç ay sonra Türkiye, Hariciye Vekâleti'nin İstanbul'daki temsilcisi Dr. Adnan Adıvar vasıtasıyla 3 Aralık'ta Almanya ile halen kesik olan diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasının mümkün olabileceği yönünde bir açıklama yaptı (Koçak, 1991: 6). Ancak bu konuda Almanya harekete geçmek için belirli bir süre daha beklemeyi tercih etti. Bu beklemede Lozan Antlaşması'nın henüz İngiltere, Fransa ve İtalya gibi büyük devletler tarafından onaylanmamış olması etkili oldu. Bütün bunlara rağmen Almanya'nın bekleme süreci ve Türkiye'ye yönelik tereddütleri çok uzun sürmedi. Bu dönemde Almanya ile Türkiye'yi birbirine yaklaştıran önemli gerekçeler oldu. Her şeyden önce her iki devlette, Birinci Dünya Savaşı'nı mağlup bitiren devletlerdi. Üstelik Almanya, Türkiye'den siyasî, ekonomik ve askerî açıdan daha kötü bir durumdadır. Çünkü Versay gibi ağır şartlar içeren bir antlaşmayı imzalamak zorunda kaldı. Ayrıca bu dönemde her iki ülkenin İngiltere gibi ortak bir düşmanı da mevcuttu⁶.

Alman Dışişleri Bakanlığı, 5 Ocak 1924'te Bükreş Elçisi Dr. Hans Freytag'ı Türkiye ile bir dostluk antlaşması imzalaması amacıyla görevlendirdi. Freytag'a, Alman Hükümeti tarafından verilen talimatta; İstanbul'a gitmesi için hemen yola çıkması, İstanbul'daki Türk Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Adnan Adıvar ile İsveç'in İstanbul elçisi Wallenberg aracılığı ile ilişki kurması ve görüşmelere başlaması yer alıyordu. (Koçak, 1991: 7). Ayrıca Freytag'a Türk Hükümeti'nin, İstanbul'da değil de Ankara'da görüşme talep etmesi halinde bunu kabul etme yetkisi de verildi. Freytag'a, Berlin'de hazırlanmış bir de antlaşma taslağı da gönderildi. Türk Hükümeti antlaşma taslağı ile ilgili değişiklikler talep ederse önce Berlin'den değişikliklerle ilgili talimat alması istendi. Alman Devlet Başkanı Frederich Ebert, 12 Ocak 1924'te, Türkiye'ye gönderilen Freytag'a, Almanya adına Türkiye ile dostluk antlaşması imzalaması için görüşmelerde

⁶ Cemil Koçak, "İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve Almanya", **Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Semineri**, 20 Ocak 2007, <http://www.obarsiv.com>

bulunmaya ve bu tür bir antlaşma imzalamaya yetkili olduğuna ilişkin bir de vekâletnâme verdi (Koçak, 1991: 8).

Alman Dışişleri Bakanlığı'nca hazırlanan 2 Şubat tarihli raporda resmî ilişkilerin kurulmasından ve temsilcilerin karşılıklı olarak atanmalarından önce, bazı ön antlaşmalar, özellikle de bir dostluk antlaşması imzalanmasının kabul edilebileceği belirtiliyordu. Ayrıca Türkiye'nin artık yeni bir devlet olduğu, eski Osmanlı Devleti ile bir ilişkisinin bulunmadığı ve bunun sonucu olarak da uluslararası ilişkilerinde yeni temeller oluşturacağı görüşü savunulmaktaydı (Koçak, 1991: 8, 9).

Türkiye'nin yeni rejimi, ekonomi ve diğer alanlarda gerçekleştirmeye başladığı reformlar, Almanya'nın Türkiye ile ilişkilerini yeniden yapılandırmaya çalışmasında önemli ölçüde etkili oldu.

Türkiye'de, hükümet, Bakanlar Kurulu'nda aldığı karar gereğince Hariciye Vekâleti Müsteşarı Tevfik Kamil Bey ile Hukuk Müşaviri Münir Bey'i, Almanya ile bir dostluk antlaşması yapmak üzere görevlendirildi (BCA, Fon Kodu:30.1.1.Yer Nu:9.15.2). Böylece taraflar uzun bir süredir kesik olan diplomatik ilişkileri yeniden başlatma kararı almış ve harekete geçmişti.

Türkiye ile Almanya arasında resmî görüşmeler 26 Şubat'ta Ankara'da başlamıştır (Atatürk'ün Milli Dış Politikası, 1981: 43). Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal de, TBMM'nin 1 Mart 1924'te, II. Dönem, birinci toplantı yılını açarken yaptığı konuşmada bu konuyu dile getirdi (TBMMZC, Devre II, Cilt: VII, s. 6). Taraflar arasında yapılan görüşmelerde olumsuz bir durum yaşanmadı ve hızla sonuca bağlandı (Hakimiyet-i Milliye 4 Mart 1924; Gökman, 1973: 18; Jaschke ve Pritsch, 1929: 82). Türk-Alman Dostluk Antlaşması, Mün'akit Muhadenet Muahedenâmesi adıyla 3 Mart 1924'te, Hariciye Vekâleti Müsteşarı Tevfik Kamil Bey ve Alman temsilcisi Freytag arasında imzalandı (Soysal, 1983: 246; Ökçün ve Ökçün, 1997: 7; Çalık, 2004: 103).

3. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Antlaşma ile İlgili Yapılan Görüşmeler

TBMM'nin 12 Nisan 1924'teki 35. toplantısında meclis başkanı, Türkiye ile Almanya hükümetlerinin delegeleri arasında imzalanan dostluk antlaşmasının onaylanması hakkında başvekillikten gelen 1/476 numaralı kanun tasarısını ve dışişleri komisyonunun tutanağının görüşülmesine geçildiğini belirtti. Önce Başvekil İsmet İnönü'nün 27 Mart 1924'te TBMM başbakanlığına gönderdiği yazı değerlendirildi. Başvekil İnönü'nün 3 Mart 1924'te imzalanan antlaşmanın onaylanması ile ilgili Hariciye Vekâleti'nin düzenlediği ve Bakanlar Kurulu tarafından da meclise arz edilen kanun tasarısı, antlaşma ile ilgili taslağın takdim edildiğini belirtmişti. Ayrıca başvekillikten gelen evrakın içerisinde, Hariciye Vekâleti tarafından Alman

elçisi Freytag'a gönderilen yazının da tercümesi yer almıştı. Bunların da başvekillik antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra iki yıl içerisinde her iki hükümetin kendi devletlerinde diğer devletin konsolosluk memurlarının tayin etme hakkının verildiğini de belirtti. Böyle bir antlaşmanın yapılmasının her iki ülkenin gelişimi ve refahı için gerekli olduğu belirtilmişti. Meclis başkanı konu ile ilgili söz almak isteyeninin olup olmadığını sormuştur. İstanbul Milletvekili Yusuf Akçura Bey, başvekillikten gelen evrakın içinde antlaşmanın suretinin, kanun tasarısının ve Hariciye Vekâleti'nin tutanağının bulunduğunu ifade etti. Akçura, Hariciye Vekâleti'nin veya dışişleri komisyonunun bir açıklama yapmasının gerekli olduğunu vurguladı. Bu talep üzerine dışişleri komisyonu başkanvekili Gelibolu Milletvekili Celal Nuri Bey (İleri) söz aldı, meclise gelen evrakta esas olanın kanun ve antlaşma metni olduğunu söyledi. Daha sonra söz alan Tunceli (Dersim) Milletvekili Feridun Fikri (Düşünsel), dışişleri komisyonunun bunu incelemeyen nasıl meclise gönderdiğini sormuştur. Akçura tekrar söz alarak Hariciye Vekâleti'nden birisinin bunu açıklamasını ve durumun anlaşılmasını istedi. Meclis başkanının "görüşmeleri mi erteleyelim?" diye sorması üzerine Düşünsel, durumun net olarak anlaşılmadığını söyledi. Meclis başkanı toplantıya katılan milletvekillerinin sayısını yeterli görerek antlaşmayı ve maddelerini oylamaya sundu (TBMMZC, Devre II, Cilt VIII-I, s. 593-596).

Genel olarak dört maddeden oluşan antlaşmanın birinci maddesinde kalıcı bir dünya barışının istendiğinin belirtilmesi, iki ülke ilişkilerinden duyulan korku ve endişenin dağılmasını sağlamaya yöneliktir. Antlaşmanın ikinci maddesinde ise tarafların uluslararası hukuk kurallarını uygulamayı esas aldıkları, Alman ve Türk diplomatlarının uluslararası hukuka tâbi oldukları ifade edilmekteydi. Antlaşmanın üçüncü maddesiyle de karşılıklı konsoloslukların açılmasıyla ticarî ilişkilerin başlatılması ve düzene konması öngörülmüyordu. Bunun dışında hukukî statüleri, dokunulmazlıkları, uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak garanti altına alınan Başkonsolos, Ticaret Ataşesi, kâtip gibi memurların karşılıklı olarak iki ülkede iskân ve ikâmetleri tarafların temsilcilerinin karşılıklı gönderdikleri mektuplarla kabul edildi. Antlaşmanın dördüncü maddesinde ise antlaşmanın taraflarca karşılıklı onaylandıktan sonra onay belgelerini İstanbul'da birbirlerine verecekleri ve on beş gün sonra yürürlüğe gireceği belirtildi (TBMMZC, Devre II, Cilt VIII-I, s. 593-596).

Antlaşma, TBMM tarafından 12 Nisan 1924'te onaylandı (TBMMZC, Devre II, Cilt VIII-I, s. 593-598). 1 Mayıs'ta, antlaşmanın onay belgelerinin değişimi ile ilgili tören Hariciye Vekâleti'nin İstanbul'daki temsilcisi Dr. Adnan (Adıvar) Bey'in bürosunda gerçekleştirildi. Törende, Almanya tarafını Wallenberg, ayrıca İstanbul'daki İsveç elçiliğinde Alman çıkarlarının korunması için görevlendirilen Alman diplomat Holstein ve bir

Alman yetkili temsil etti (Nadonly, 1985: 91-96; Özgiray, 2000.). Oldukça sade geçen törende Wallenberg'in isteği üzerine geleneksel konuşmalar yapılmadı. Törende tarafların temsilcileri bulunmakla birlikte Wallenberg Alman temsilcilere düşen rolü kendi isteği ile üstlenerek töreni yönetti (Koçak, 1991: 9,10).

Bu dönemde her iki ülkenin birbirini seçmesi oldukça isabetli bir karardı. Çünkü bu sıkıntılı dönemin ardından gelişmek, kalkınmak ve güçlü olmak zorundaydılar. Ayrıca henüz Batılı devletlerle karşılıklı iyi niyete dayalı samimi ilişkiler kurabilecek bir durumda da değildiler. Türkiye'nin Alman teknoloji ve endüstrisine, Almanya'nın da Türkiye'nin zengin hammadde ve pazar imkânlarına ihtiyacı vardı. Almanya'nın Türkiye'ye yaklaşmasında Türkiye'nin yönetim, ekonomi ve diğer alanlarda Batı tarzında bir sistemi benimsemesi de etkili olmaktadır (Ziemke, 1930: 124). Aynı zamanda yapılan antlaşma ile Almanya dünya siyasetinde kendisine karşı uygulanan yalnızlığa itilme politikasından da kurtulmaya çalışıyordu. Bu antlaşmayla Türkiye ile Almanya arasında 1918 yılından beri kesik olan diplomatik ve siyasî ilişkiler yeniden başladı. (Özgüldür, 1993: 35, 36). Bu defa Türk-Alman ilişkileri yıkılan imparatorlukların üzerine kurulan iki yeni cumhuriyetin ilişkisi olmaktadır.

Almanya, Türkiye ile yapılan dostluk anlaşmasının hemen ardından Stockholm büyükelçisi Rudolf Nadolny'yi, 8 Mayıs 1924'te Türkiye'ye elçi olarak atadı⁷. Rudolf Nadolny, Ankara'ya geldiğinde, garda bir tren vagonuna yerleştirildi. Çünkü bu dönemde henüz Ankara'da elçilik binası yoktur. Bütün elçilikler Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'dadır. Yeni devletin başkenti Ankara olmasına rağmen batılı devletler özellikle İngilizler ve Fransızlar henüz bu yeni başkenti kabullenememişlerdi. Almanya ve Sovyetler Birliği ise hemen yeni başkenti kabullenmişlerdir.

Alman Büyükelçisi Nadolny'yi 15 Haziran'da, Ankara'da Başvekil ve Hariciye Vekili İsmet İnönü'nün özel temsilcisi tarafından karşılandı ve aynı gün İnönü ile de görüşme imkânı buldu. Nadolny, 16 Haziran'da güven mektubunu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemâl Paşa'ya sundu. Yapılan törende

⁷ Rudolf Nadolny, 12 Temmuz 1873'te Doğu Prusya'da Gross-Stürlack adı verilen yerleşim merkezinde doğmuştur. Königsberg Üniversitesinde hukuk eğitimi aldı. 1902 yılında Alman Dışişleri Bakanlığında çalışmaya başladı. 1903-1907 yılları arasında Almanya'nın Petersburg konsolos yardımcılığı görevini yürüttü. 1912-1914 yılları arasında ise Alman Dışişleri Bakanlığı'nda, İran, Bosna, Arnavutluk masası sorumlusu olarak görev yaptı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte subay olarak Alman ordusunda görev yaptı. 1916 yılında Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından elçi olarak İran'a gönderildi ve bu görevini 1917'ye kadar sürdürdü. 1920-1924 yılları arasında da Stockholm büyükelçisi olarak görev yaptı. 1924-1933 yılları arasında ise Türkiye Büyükelçiliği görevinde bulundu. 1933'te, Moskova Büyükelçisi olarak atanmışsa da Hitler Almanyası'nın politikalarını benimsemediğinden sekiz ay sonra bu görevini ve diplomasiyi bıraktı. 18 Mayıs 1953'de de vefat etti. **Nadolny, a.g.e. s. 91-96; Özgiray, a.g.m., s. 98.-115.**

Türkiye ile Almanya arasında ilişkilerin yeniden kurulmasında üzerine düşen görevden şeref duyduğunu, yeni Almanya'dan yeni Türkiye'ye geldiğini, ancak Alman halkının, Türk halkına olan sıcak duygularının eskisi gibi devam ettiğini ve Alman halkının Türk halkının son yıllardaki başarılarını hayranlıkla izlediğini belirtti. Büyükelçi iki halk arasındaki gerçek dostluğu karşılıklı arttırmayı başarmayı ve bu konuda Türk Hükümeti'nin de kendisini destekleyeceğini umduğunu açıkladı (Nadolny, 1985: 91-96; Özgiray, 2000: 98-115).⁸

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemâl Paşa, Nadolny ile kısa bir görüşme yapmış ve Türkiye ile Almanya arasındaki dostluk ilişkilerine özellikle de ekonomik ilişkilere büyük önem ve değer verdiğini belirtmiştir. Ayrıca Nadolny'e görevi esnasında her türlü desteği vereceğini açıklayan cumhurbaşkanı, onu tekrar Ankara'da görmek istediğini vurgulamıştır. Bütün bunlardan başka Mustafa Kemal, Nadolny'e, Ankara'da bir Alman büyükelçiliği inşa edilip edilmeyeceği yönündeki sorusuna olumlu cevap alınca büyük bir memnunluk duydu⁹. Böylece Almanya, Ankara'da büyükelçilik binasının yapımına başlayan ilk devlet oldu.

Bu dönemde Almanya'nın siyasî ve diplomatik desteği Türkiye için oldukça önemli olduğu için bugünkü Alman Büyükelçiliği'nin üzerinde kurulu olduğu arazinin bir kısmını Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Almanlara armağan etti. Daha sonraki dönemlerde Almanlar, araziye biraz daha genişletmek istediklerinden hükümete belli bir miktar daha para ödemiştir. Bütün bunlara rağmen elçilik binasının yapımı Almanya'nın ekonomik durumunun kötü olmasından dolayı uzun sürmüş ama sonunda bitirilmiştir (Koçak, 1991: 2, 3). Alman elçilik binasının inşaatı, o dönemin Türkiye'si için oldukça önemli oldu. Dönem dönem Mustafa Kemal Atatürk, TBMM'den Çankaya'ya gitmek üzere Atatürk Bulvarından çıkarken inşaatı görmek için birkaç kez uğramıştır. Bu dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlardan dolayı Almanya'ya karşı siyasî bir sempatisinin olduğu gözlenmiştir.

Türkiye ise Almanya'ya büyükelçi olarak Kemaleddin Sami Paşa'yı Berlin'e gönderdi¹⁰ (Yalçın, 2009: 346; Önder, 1992: 592-600). Kemaleddin Sami Paşa, güven mektubunu Alman devlet başkanı Frederich Ebert'e, 8 Ekim 1924'te sundu ve görevine başladı.

⁹ Başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletler Ankara'nın başkent olmasına sıcak bakmamışlar hatta belli bir süre elçilerini Ankara'ya göndermemişlerdir. Almanya ise bu konuda diğer devletlerden farklı bir politika takip etmiştir. Ö. Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, 1978, s. 289.

¹⁰ Kemaleddin Sami Paşa, Almanya'da askerlik eğitimi almış, Berlin'de askeri ataşe olarak bulunmuş, Almancası oldukça iyi bir komutandır. On yıllık görev süresi boyunca Türk-Alman ilişkilerinin gelişmesine büyük katkısı olmuştur.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne elçi olarak atanan Nadolny, taraflar arasında yapılan dostluk antlaşmasını şöyle değerlendirir: *“Savaştan sonra iki devlet arasındaki ilişkilerin beş yıl kesintiye uğraması ve 1924 yılı baharında tekrar kurulması sürecinde çok yeni bir devletle karşı karşıya olduğumuz görmezlikten gelinemez. Türkiye’de ortaya çıkan değişimler o kadar çok kapsamlı ki o yer ve mekânda yaşamayan bunları tasavvur edemez. Mustafa Kemâl ve arkadaşlarının yığılması, Osmanlı Devleti’nin yıkıntularından Türk millî devletini adeta küllerinden çıkan anka kuşu gibi yükseltti. Bu mücadele bütün dünya tarafından biliniyor ve dünya tarihinin parlak bir noktası olarak kabul ediliyor. Türkiye’deki gelişmeleri hemen kavradığımızı söyleyebilirim. İki ülke arasında ilişkilerin gelişmesi için yeni yapıya uygun metotla çalışmalara hiç zaman geçirmeden başlamada tereddüt etmedik. Her iki ülkenin ilişkilerini tekrar başlatan dostluk antlaşması göstermiştir ki yeni dönem sağlıklı ilişkilerin kurulmasında çok uygun bir zemin olacaktır. Antlaşma tamamen eşit haklara dayanan karşılıklı anlayış ve uluslararası genel hukukun temeli üzerine kurulmuştur. Bunu ilişkilerin daha sonraki gelişmesi de gösterecektir. Antlaşma hiçbir şekilde, iki devlet arasındaki güven ilişkilerini zedeleyecek siyasî ve maddî menfaatlere dayanmıyor. Yeni başkent Ankara’da elçilik binasının yapımına başlandı. Türk hükümetinin, Türkiye’deki Almanların sosyal hayatları ile iki ülke arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine olan ihtiyaç ve Alman müesseselerinin tekrar yapımında bizi desteklediğini minnettarlıkla ifade etmek isterim. Karşılıklı anlayış ve güven içerisinde iki ülkenin karşılıklı memnuniyeti yıldan yıla artacaktır”* (Çalık, 2004: 103,104).

3 Mart 1924, antlaşmasıyla yeniden resmî olarak başlayan Türkiye ile Almanya arasındaki diplomatik ilişki sayesinde çok sayıda Alman uzman, nitelikli ve yetişmiş eleman sıkıntısı çeken Türkiye’ye gelerek yardım ve danışmanlık hizmeti verdi. Bu hizmetlerin yoğunlaştığı alanlar daha çok tarım hayvancılık ve çeşitli mühendislik dalları oldu. Bunda Almanya’nın, Türkiye ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek istemesinin ve bu yüzden bu alandaki bağlantılarını artırmaya çalışmasının da payı büyük idi. Ayrıca, Türkiye de, eğitim için yeniden Almanya’ya öğrenci gönderdi.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluşundan itibaren dış politikasını “yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi çerçevesinde kurmaya çalıştı. Bu nedenle barışın korunması ve önce komşu daha sonra da diğer devletlerle iyi ilişkiler ve işbirliğini geliştirme yolunda politikalar uyguladı. Bunu uygularken de dünya siyasetindeki gelişmeleri göz önünde tutan değerlendirmelerle hareket etti.

Dış politikada Misak-ı Millî temel alındı ve çok yönlü bir dış politika takip edildi. Herhangi bir devlete bağlanmaksızın millî çıkarların

elde edilebileceği ilişkilerden kaçınmamayı da ilke edindi. Türkiye bu dönemde alternatiflerin de değerlendirildiği bir politika uyguladı. Özellikle de yeni kurulan devletin her alanda kalkınmasının gerçekleştirilmesine çalışıldı. Dönemin şartları sağlıklı bir şekilde değerlendirilerek pragmatik politikalar takip edildi. Avrupa'nın büyük devletlerinin henüz Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni resmen tanımadıkları dönemde Almanya ile görüşmelerin yapılması yeniden ilişkilerin kurulması oldukça önemli oldu.

3 Mart 1924'te Almanya ile Türkiye arasında imzalanan Dostluk Antlaşması, Türk-Alman ilişkilerinde dönüm noktası oldu. Antlaşmanın hemen arkasından karşılıklı ikâmet, hakem ve uzlaşma ve suçluların iadesi gibi antlaşmalar yapılarak Almanya ile ilişkiler, siyasi, ekonomik, ticari, hukukî alanlarda gelişen bir sürece girdi. 1924 yılında Türkiye ile Almanya arasında imzalan Dostluk Antlaşması, 16 Mart 1929'da yenilendi. İki ülke arasında ilişkiler 1930'lu yıllara gelindiğinde siyasi, ekonomik ve kültürel alanda bir hayli gelişmişti. Bu süreç, dönem dönem iki devlet arasında bazı gerginliklerin yaşanmasına rağmen kriz ya da kesinti yaşanmadan 1939 yılında başlayan II. Dünya savaşına kadar devam etti.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BCA, Fon Kodu:30.18.1.Yer Nu:5.14.19.

BCA, Fon Kodu:30.1.1.Yer Nu:9.15.2.

Resmi Yayınlar

TBMMZC, Devre II, Cilt: VII.

TBMMZC, Devre II, Cilt: VIII-I.

Sürelî Yayınlar

Hakimiyet-i Milliye, 4 Mart 1924

Araştırma Eserler

Atatürk'ün Milli Dış Politikası. 1981. Cilt: II, Ankara.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1908-1938). 1981. Ankara.

CANBOLAT, İbrahim S. 1991. *Değişen Dünya ve Alman Dış Politikası*, Bursa: Ezgi Kitabevi.

ÇALIK, Ramazan. 2004. *Alman Basınında Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa (1919-1923)*, Ankara.

GENCER, Mustafa. 2002. "Osmanlı-Alman Münasebetleri Çerçevesinde Şark Meselesi", *Türkler*, XIII, Ankara, s. 34-39.

GÖKMAN, Muzaffer. 1973. *50 Yılın Tutanağı*, İstanbul.

GUSE, Felix. 1974. *Die Türkei*, Leipzig.

JASCHKE, Gotthard und PRITSCH, Eric. 1929. *Die Türkei seit dem Weltkrieg*, Berlin.

KARAL, Enver Ziya. 1983. *Osmanlı Tarihi, Cilt VIII*, Ankara.

KAŞIYUĞUN, Ali. 2014. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları ve I. Dünya Savaşına Girişi 1911-1914*, Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş.

KILIÇ, Sezen. 2005. *Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları*, Ankara: AAMY.

KOÇAK, Cemil. 1991. *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Ankara: TTK.

KODAMAN, Bayram. 2002. "İttihat Terakki ve Almanya" Yeni Türkiye, sayı: 44, (Mart-Nisan 2002).

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer. 1978. *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara: Üniversitesi Yayını.

MERAY, Seha L.- OLCAY. 1977. *Osman, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması İlgili Belgeler)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını.

NADOLNY, Rudolf. 1985. *Mein Beitrag. Erinnerungen eines Botschafters des Deutschen Reiches*. Yayınlayan: Günter Wollstein, Köln.

OKUR, Mehmet. 2004. "Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti'nde Bulunan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilme Meselesi" AAMD, Cilt XX, Sayı 60, s. 705-743.

ÖKÇÜN, A. Gündüz-ÖKÇÜN, Ahmet, R. 1997. *Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973)*, Ankara.

ÖNDER, Mehmet. 1992. "Atatürk'ün Almanya Gezisi" ATAM Dergisi, Sayı: 24, Temmuz 1992, s. 592-600.

ÖZGİRAY, Ahmet. 2000. "Rudolf Nadolny'nin Hayatı" 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu, 20-22 Mayıs 1919 Bildiriler, Samsun.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz. 1993. *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Ankara: Genel Kurmay Yayını.

ÖNSOY, Rıfat. 1982. *Türk-Alman İktisadi Münasebetleri*, İstanbul.

PINNOW, Herman. 1936. *History of Germany*, London.

RATMANN, Lothar. 1982. *Berlin Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Çev. Ragıp Zarakolu, İstanbul.

SOYSAL, İsmail. 1983. *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, (1920-1945)*, Cilt: I, Ankara: TTK.

TEPEKAYA, Muzaffer. 2002. “Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)”, Türkler, Cilt: XIII, Ankara 2002, s. 40-56.

UÇAROL, Rifat. 1995. *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

ÜLGER, Eriş. 1995. *Alman Basınında Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti (1910-1944)*, Ankara.

ÜLMAN, A.Haluk. 1973. *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol*, Ankara.

YALÇIN, E. Semih. 2009. *Atatürk'ün Milli Dış Seyahati*, Ankara: Berikan Yayınevi.

ZIEMKE, Kurt. 1930. *Die Neue Turkei Politische Entwicklung (1914-1929)*, Berlin-Leipzig.

www.documentarchiv.de/wr/vv01/html.10.06.2014.